

Гене́за кримінально-правової охоро́ни фінансової безпеки держави

О.В. Тихонова

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри економічної безпеки,
Національна академія внутрішніх справ

У статті розглянуто окремі аспекти розвитку кримінально-правового забезпечення фінансової безпеки України. Виділено основні етапи становлення кримінального законодавства у сфері охорони фінансової безпеки держави та визначено їх основні закономірності.

В статье рассмотрены отдельные аспекты развития уголовно-правового обеспечения финансовой безопасности Украины. Выделены основные этапы становления уголовного законодательства в сфере охраны финансовой безопасности государства и определены их основные закономерности.

Examined some aspects of criminal law to ensure the financial security of Ukraine. Have been allocated the main stages of the criminal law in the field of financial security of the state and were identified by their main regularities.

Ключові слова: безпека, фінансова безпека держави, кримінально-правова охорона фінансової безпеки держави, кримінальне право, злочин.

Постановка проблеми

На сьогодні фінансова безпека держави є основним економічним гарантом її стабільності, який забезпечує виробничий базис завдяки інфраструктурним інститутам розподілу фінансових та інвестиційних ресурсів [1, с. 22]. Її складові перебувають під впливом загроз як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. До перших слід віднести загрози економічного характеру, а саме: структурну незбалансованість фінансового сектору економіки, низький рівень капіталізації українських банків, що не відповідає вимогам політики зростання, структурно-інноваційної перебудови національної економіки та розвитку фондового ринку, що не дає змоги зробити його ефективним інструментом мобілізації інвестиційних ресурсів, а відтак і політики економічного зростання, збереження структурної розбалансованості державних фінансів, їх суто фіскальної спрямованості тощо [2, с. 352].

Загрози фінансовій безпеці суб'єктивного характеру виникають унаслідок протиправної поведінки окремих осіб. Наприклад, бюджетна безпека, податкова, інвестиційна та інші складові фінансової безпеки, постійно перебувають під впливом

діянь, за вчинення яких передбачена юридична відповідальність, зокрема, кримінальна. Усунення негативних наслідків, спричинених злочинними посяганнями, потребує від держави в особі її уповноважених органів відповідної реакції, у тому числі й у сфері законотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Різним аспектам забезпечення фінансової безпеки держави приділяли увагу вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема: О.І. Барановський, І.Ф. Бінько, М.М. Єрмошенко, І.М. Комарницький, О.Ш. Петросян, І.А. Франів, В.Т. Шлемко та інші. Кримінально-правовий аспект забезпечення зазначеної складової економічної безпеки в розрізі окремих статей КК України також досліджувався вченими, серед яких П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, С.Я. Лихова, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк, Н.М. Ярмиш та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Однак, у літературі не було приділено достатньої уваги ретроспективному аналі-

зові кримінально-правового забезпечення фінансової безпеки України, що заважає встановленню закономірностей і врахуванню досвіду минулого в удосконаленні чинного законодавства.

Формулювання цілей статті

Мета статті – окреслити основні етапи становлення кримінально-правової охорони фінансової безпеки держави та визначити її основні закономірності.

Виклад основного матеріалу дослідження

Одним із завдань зміцнення економічної безпеки держави є істотне посилення фінансової безпеки, фінансового потенціалу реального сектору економіки, суб'єктів господарювання, домашніх господарств, забезпечення збалансованого розвитку бюджетної сфери, внутрішньої та зовнішньої захищеності національної валюти, інтересів вкладників, фінансового ринку, здійснення виваженої політики внутрішніх і зовнішніх заповищень держави, максимальне поліпшення інвестиційного клімату [2, с. 355]. Але питання кримінально-правової охорони фінансової безпеки поставало перед державою в усі часи.

Історичну ретроспективу цього питання доцільно розглядати за певними часовими проміжками. Нами запропоновано виділення таких періодів: а) часи давньоруської держави (до XV ст.); б) дорядянський період (XV–XX стст.); в) радянські часи (1920–1991 рр.); г) новітні часи (1991 р. – XXI ст.).

В українському законодавстві завжди передбачалася кримінальна відповідальність за злочинні діяння, які посягали на фінансову безпеку держави. Але в першому із виділених нами періодів не було чіткого врегулювання відповідальності за вказані діяння. Суспільні відносини того часу врегульовувалися та охоронялися переважно «Руською правдою» та судними грамотами (наприклад, Псковською та Новгородською). Але в першому з визначених документів опис злочинних діянь був узагальненим, причому основний акцент зроблено на злочинних діяннях, предметом посягань яких були скот і птиця [3]. У судних грамотах деталізовано

перелік майна, яке було предметом зазначених діянь, зокрема до їх складу відносилися сани, вози, сіно зі стогу, човни тощо. Отже, окремо за діяння, які посягали на фінансову безпеку держави, відповідальності в ті часи встановлено не було.

На початку другого етапу поступово формується система кримінально-правової охорони фінансової безпеки держави. Хоча в ті часи майно казни підпадало під кримінально-правовий захист на загальних підставах, але в судебниках, де було встановлено відповідальність за кримінально-карані діяння, уже передбачалося виникнення нових явищ, за які належало встановити певну відповідальність: «А которые будут дѣла новые, а въ семь Судебникѣ не написаны, и какъ тѣ дѣла съ государева доклада и со всѣхъ боярь приговору вершатся, и тѣ дѣла въ семь Судебникѣ приписувати» [3, с. 96]. Тобто можна вважати, що за будь-яке посягання, зокрема на фінансову безпеку, могла бути встановлена кримінальна відповідальність, за умови її відсутності в чинному законодавстві.

У цей самий період почала активно формуватися розгалужена фінансова система держави – виникали спеціалізовані органи, покликані управляти фінансами держави. Так з'явилися своєрідні міністерства – «дворцово-финансовые приказы»: «Большого двора», «Большой казны» та «Большого прихода» [4]. Така ускладнена система управління фінансовою системою держави створювала більше можливостей для протиправних посягань на неї. Тому виникла необхідність у її ретельному захисті з боку держави.

У законодавстві Малоросійської держави (Україна, що входила до складу Російської імперії) встановлювалася відповідальність за протиправні дії з майном, яке належало державі: за «утайку Государевых или Государственных денег» [5, с. 105]. У подальшому відбувся черговий крок розвитку законодавства у цьому напрямі – у статті 11 глави 24 «Прав, за якими судиться малоросійський народ» було встановлено кримінальну відповідальність за посягання на державну казну – «Про страту злодіїв в Государевому дворі та про ви-

крадачів казни» [6, с. 717-718]. Предметом цих злочинів (за ч. 2 статті) визнавалися гроші Імператорської Величності або державні казенні кошти. Зазначені норми безпосередньо забезпечували охорону фінансової системи держави, а отже, її фінансової безпеки.

У XIX ст. кримінально-правовий захист фінансової безпеки держави забезпечувався вже низкою кримінально-правових норм. Наприклад, «Уложение о наказаниях уголовных и исправительных» містило достатньо розгалужений перелік глав, до складу яких входили статті з описом конкретних складів злочинів. До таких глав відносилися: «О противозаконных поступках должностных лиц при хранении и управлении вверяемого им по службе имущества», «О преступлениях и проступках казначеев и вообще чиновников, коим вверено хранение денежных средств», в «Положениях общих» глави «О преступлениях и проступках против имущества и доходов казны» [7]. Остання містила норми «О нарушении уставов монетных», які склалися з двох підрозділів: 1. «О подделке и уменьшении достоинства монеты, противозаконном переливе, привозе и вывозе оной»; 2. «О подделке государственных кредитных бумаг». Крім того, була норма щодо відповідальності за підроблення державних кредитних білетів, білетів державного казначейства та інших білетів кредитних установ, які мають у своєму обігу «достоинство денег» (ст. 571), а також за випуск в обіг зазначених цінних паперів. Також було передбачено відповідальність за підроблення або за випуск або переведення гербового паперу та гербових марок.

У подальшому фінансова система держави набула ще більш розгалуженого характеру. З другої половини XIX ст. управління державними доходами та видатками здійснювало Міністерство фінансів. До складу цього органу входив Департамент державного казначейства, якому підпорядковувалося Головне казначейство, Казначейства губернські та обласні, Казенні палати по справах, що відносяться до доходів і видатків казначейств [8].

У цей час кримінально-правові норми, що забезпечували фінансову безпеку держави, були встановлені в «Уголовном уложении». Вони сконцентровані в главі XVI «О нарушениях постановлений о надзоре за промыслами и торговлею», главі XX «О подделке монеты, ценных бумаг и знаков», главі XXXIV «О банкротстве, ростовщичестве и иных случаях наказуемой недобросовестности по имуществу» [9]. У зазначеному Уложенні містилися норми щодо відповідальності за відкриття підписки або за випуск будь-яких цінних паперів від імені торговельного або промислового товариства, які не були дозволені до відкриття; за вчинення страхових операцій від імені страхової установи, яка не мала на це дозволу; за виготовлення або зберігання з метою продажу підробленого пробірною клейма тощо. Було встановлено відповідальність за підроблення монети, цінних паперів та інших знаків. Також важливе значення мали положення цього документа щодо протиправних діянь, пов'язані з банкрутством, наприклад, у приховуванні або оголошенні неспроможним власного майна, мовчанням або неправдивими показами, з метою ухилення від сплати за борговими зобов'язаннями.

На третьому з виділених нами етапів на зміну дореволюційному законодавству було ухвалено Кримінальний кодекс, 23 серпня 1922 р. введено в дію перший КК УРСР. У подальшому 8 червня 1927 р. постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету було прийнято новий КК УРСР, що набрав чинності з 1 липня 1927 року. Щодо норм, які забезпечували б фінансову безпеку держави, то можна назвати окремі з них, а саме: спекуляція; порушення правил про торгівлю; ухилення власників підприємств від їх реєстрації; підроблення грошових знаків тощо. Крім того, у КК будь-якої редакції містився розділ, що встановлював відповідальність за вчинення господарських злочинів.

У 1960 р. прийнято КК УРСР, що був чинним до 2001 р. Глава VII «Господарські злочини» містила опис окремих скла-

дів злочинів у сфері забезпечення фінансової безпеки, зокрема спекуляція. Також на увагу заслуговує глава «Злочини проти держави», у якій встановлювалася відповідальність за виготовлення або збут підроблених грошей, цінних паперів чи білетів державних лотерей, приховування валютної виручки тощо. У подальшому КК доповнювався окремими статтями, які підсилювали кримінально-правову охорону фінансової безпеки держави. Отже, у радянські часи існувала більш розгалужена система кримінально-правового захисту фінансової безпеки держави.

На четвертому етапі періодизації – новітні часи – було внесено суттєві доповнення до КК України та у 2001 р. прийнято новий кодекс, у якому вже значно більша кількість статей урегульовує вказане питання. У процесі розроблення норм, які встановлювали відповідальність за злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері забезпечення фінансової безпеки держави, основними стали положення щодо необхідності значного обмеження втручання держави в економіку, оскільки на сучасному етапі вона розвивається за власними законами. У чинному кодексі статті, що безпосередньо забезпечують охорону фінансової безпеки держави, розміщені в Розділі VII «Злочини у сфері господарської діяльності» – за злочинні діяння з підробленою національною або іноземною валютою, державними цінними паперами, легалізацію (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, нецільове використання бюджетних коштів, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) тощо. У деяких інших розділах, наприклад, XVI-у «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку» та XVII-у «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», передбачена відповідаль-

ність за, так би мовити, опосередковані посягання у цій сфері.

Висновки

Нині Україна перебуває на третьому етапі вирішення завдань, пов'язаних із європейською інтеграцією держави, утвердженням соціально орієнтованого структурно-інноваційного шляху розвитку. Згідно зі Стратегією економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки цей етап передбачає закріплення стійких темпів зростання з акцентами на вирішення широкого комплексу проблем поліпшення добробуту населення, прискорення реалізації структурних завдань євроінтеграційного курсу держави. Виконання окреслених завдань неможливе без високого рівня фінансової безпеки країни. Її забезпечення повинно відбуватися не тільки економічними важелями, а й організаційно-правовими, найважливішим серед яких є кримінально-правова охорона.

Аналіз розвитку вітчизняного кримінального законодавства дає змогу виділити такі етапи охорони фінансової безпеки держави:

а) часи давньоруської держави (до XV ст.) – захист фінансової безпеки держави кримінально-правовими засобами не був забезпечений;

б) дорадянський період (XV-XX ст.) – існували окремі норми щодо відповідальності за вчинення порушень у зазначеній сфері, які намагалися забезпечити охорону державних інтересів, переважно за порушення, предметом яких були грошові знаки або інші цінні папери;

в) радянські часи (1920-1991 рр.) – система захисту стала більш розгалуженою, відбулися значні трансформації злочинів у сфері забезпечення фінансової безпеки;

г) новітні часи (1991 р. – XXI ст.) – кримінально-правовий захист став досконалішим, але відповідні норми розташовані у різних розділах Особливої частини КК України.

Список використаних джерел

1. *Власюк О.С.* Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О.С. Власюк; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с. – С. 22.
2. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) «Шляхом європейської інтеграції» / Авт. кол. : А.С. Гальчинський, В.М. Гаєць та ін. ; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с. – С. 352.
3. *Съверскій Я.Г.* Памятники древне-русского законодательства. Русская Правда. Судныя Грамоты (Псковская и Новгородская). Судебники / Я.Г. Съверскій. – С.-Пб. : [б. в.], 1893. – 128 с.
4. *Обзор истории русского права / проф. М.Ф. Владимірскаго-Буданова.* – К. : [б. в.], 1915. – 700 с. – С. 187-188.
5. *Северскій Я.Г.* Особенная часть русского уголовного права. – С.-Пб., 1892. – 164 с. – С. 105.
6. *Права, по котрымъ судится малороссійскій народъ / Проф. А.Ф. Кистяковскаго.* – Кієвъ: Въ университетской тип. (І.І. Завадскаго), 1879. – 1054 с.
7. *Сводъ законовъ російской имперіи, изданія 1857 года. Т. XV. Законы уголовные.* – С.-Пб., 1857. – 236 с.; *Уложеніе о наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ / Сост. Н.С. Таганцев.* – С.-Пб., 1873. – 784 с.; *Проступки и преступленія по службѣ и порядокъ ответственности должностныхъ лицъ / Сост. А.В. Кенигсонъ.* – Кишинев, 1910. – 404 с.
8. *Руководство къ російскимъ законамъ / Сост. Н. Рождественскій.* – С.-Пб., 1851. – 692 с. – С. 64.
9. *Есиповъ В.В.* Уголовное Уложение 1903 года, его характеръ и содержание / В.В. Есиповъ – Варшава : Типографія Варшавскаго ученого округа, 1903. – 175 с.